

+IX EKİNİN İŞLEVLERİ VE BAZI SIFATLARDAKİ GENİŞLETİLMİŞ KULLANIMI ÜZERİNE

TOWARDS THE FUNCTIONS OF +IX AND ITS EXPANDED USAGE ON SOME ADJECTIVES

İsa SARI*

Öz

Türkçe, biçimbilgisel açıdan baskın eklemeli yapısı dolayısıyla, diğer dillere kıyasla tipolojik araştırmalara önemli veriler sağlamaktadır. İlk belgelerden itibaren işlekliliğini sürdüren, hem yapım hem de çekim kategorisinde yer alan ve diğer dillere kopyalanan veya farklı dillerden Türkçeye alınan pek çok ek Türkçenin ek envanterinde kodlanmış durumdadır. Türkiye Türkçesinin ve bunun yanı sıra diğer Türkçe varyantların kapsamlı ek varlığı içerisinde son derece türetken ve işlek bir görünüm arz eden, ad soylu sözcüklere eklenerek çoğunlukla geçici sıfatlar oluşturmada kullanılan, bunun yanı sıra kalıcı adlar türeten eklerden biri de +IX'dır.

+IX eki, eklendiği kök veya gövdeyi farklı anlam ilgileri ve içerikleriyle çeşitlendirmektedir. Bu yönüyle, sözcük varlığının genişlemesinde ve yeni kavramların karşılanmasında sık kullanılan ekler arasında bulunmaktadır. Zira sahip olma, ait olma, ilişkili olma, aidiyet bildirme, yer adları türetme gibi çeşitli anlamsal ilişkiler kuran bu ekle türetilmiş yüzlerce farklı sözcük Türkçenin gerek yazılı gerek zihinsel sözcük varlığında yer almaktadır. Bu çalışmada, literatürde daha çok adlarla bütünleşerek yeni sözcükler türettiği belirtilen +IX ekinin adların yanı sıra korkunç, komik, asil, süper gibi birtakım sıfatlara da getirilerek daha önce yeterince tanıklanmamış, anlamsal açıdan farklı bir görünüm sunan karmaşık sözcük yapılarını oluşturma durumuna değinilecek, bu yönüyle, ekin sıfatlardan sıfat türetme işlevinin giderek arttığına yönelik tespitler aktarılacaktır..

Anahtar Kelimeler

Ekleme, yapım ekleri, sıfat oluşumu, +IX eki

Abstract

Turkish provides significant data to typological linguistic studies when compared to other languages because of its dominant agglutinative quality. There are various suffixes in Turkish which retain their productivity beginning from the first attested documents under derivational and inflectional categories, as well as other suffixes copied into or copied from Turkish. Among the wide suffix stock, +IX is one of the most productive and operational suffix which mostly attaches to nouns and principally generates temporary adjectives as well as permanent nouns in Turkish and other Turkic variants.

* Dr. Öğr. Üyesi, Hitit Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, isasari@hitit.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3766-1438.

The suffix +IX diversifies the semantics of root or stem attached to via various semantic ties and contents. With this aspect, it is amongst the most used and preferred suffixes to enrich the vocabulary and to name new concepts. In as much as, there are hundreds of different words coded in both written and mental lexicon in Turkish produced with this suffix, in relation with various semantic properties like possession, ownership, belonging, denotation of places names etc. In the present study, its attachment to adjectives like korkunç 'scary', komik 'funny', asil 'noble', süper 'super' which brings out new adjectives besides nouns, that are not attested before, will be evaluated and by this means, expansion on the function of producing adjectives from adjectives of the suffix will be put forward.

•

Keywords

Affixation, derivational affixes, adjectivization, the suffix +IX

GİRİŞ

Ekleme, sözcük kök veya gövdelerine, bağımlı unsurlar yoluyla dilbilgisel işlev ya da sözlüksel anlam yükleyen biçimbilgisel bir süreçtir. *Eklenen* ve *eklenen* olmak üzere iki girdisi bulunan bu süreç sonucunda karmaşık (kompleks) yapıda yeni sözcükler/sözcükbiçimler ortaya çıkar veya mevcut karmaşık yapılar biçimbilgisi ve eklemelilik yönüyle daha da karmaşık hâle gelir. Çekim düzeyinde eklemeye sonucunda sözcükler arası ilişkiler kurulup sözdizimi sağlanırken, türetim düzeyinde eklemeye kalıcı ya da geçici sözvarlığı unsurları oluşturulur. Diğer bir ifadeyle, çekim bağlamında işlevler ve sözdizimsel unsurlar arası ilgiler söz konusuysen, türetim bağlamında anlamlar ve kavramlar ön plandadır. Ancak çekim ve türetim sınırlarının belirginlik arz etmediği durumlar da mümkündür.

Dünya dillerinin betimlenip sınıflandırılmasında/gruplandırılmasında önemli ölçütlerden biri durumundaki eklemelilik, Türkçenin en dikkate değer yapısal özelliklerinin başında gelir. Tüm değışkeleriyle birlikte Türkçe, dil tipolojisinde ve dillere yönelik yapılan sınıflandırma çalışmalarında bu eklemeli yapısı dolayısıyla öne çıkmaktadır. Türkçede, bir kökten türemiş yapılarla ifade edilen kavramlar ve olgular, gerek anlık/geçici (sözdizimsel) gerek kalıcı (sözlüksel) olsun, daha çok eklemeye yoluyla karşılanır.¹ Bu yönüyle eklemeye mekanizmasının, Türkçenin bilinen ilk yazılı metinlerinden bu yana korunagelen en önemli ayırıcı niteliği olduğu belirtilebilir. Öyle ki, Ergin'e göre "Türkçenin yapısını incelemek demek aşağı yukarı onun çok zengin olan ekler sistemini incelemek demektir." (2009: 115). Eklemenin böylesi öneme sahip, çok yönlü ve işlevsel bir görünüm sunması dolayısıyla, Türkçede bir sözcük kökünden ekler aracılığıyla doğrudan ilişkili ya da metaforik uzantılı, hatta ileri derece anlam değışmeleriyle beraber kök anlamdan uzaklaşmış onlarca yeni sözcük türetmek ve sözvarlığına kazandırmak mümkündür. Örneğin *Türkçe Sözlük*'te *baş*, *göz* gibi sözcüklerden farklı eklerle türetilmiş, anlamsal yönden ilişkili ya da başkalaşmış, çeşitli kategorilerde onlarca sözcük bulunmaktadır. Eklemeye özelliğinin mevcut olmaması durumunda ilgili kavramlar ya farklı yöntemlerle karşılanacak ya da başka dillerden alıntılarla, farklı sözlüksel unsurlarla veya analitik yapılarla ifade edilecekti. Bu yönüyle eklemeye, sözvarlığının farklı kökler bakımından hacminin artmasını engellemektedir. Zira son derece türetken ve potansiyel olarak eklendiği sözcük türünden hemen her sözcüğe eklenebilen, anlamsal açıdan şeffaflık taşıyan eklerle kurulmuş yapılardan ancak bir kısmı sözlüklerde kodlanmış durumdadır. Bu, Türkçenin sözvarlığının başka dillerin sözvarlıklarıyla nicelik açısından karşılaştırılması gibi hususlarda göz ardı edilmemesi gereken bir durumdur. Bu noktada, Türkçenin potansiyel sözvarlığının tanımlanandan çok daha geniş bir hacme sahip olduğunu belirtmek mümkündür. Zira farklı dillerde ayrı sözcüklerle ya da aynı işlevi taşıyan farklı eklerle ifade edilen durum ve kavramlar Türkçede anlamsal açıdan tamamen şeffaf, çözümlenebilir eklerle ifade edilebilmektedir.

Sadece yeni sözcüklerin türetilmesinde ve kavramların karşılanmasında değil, sözdiziminin kurulması ve sürdürülmesi; sözcükler, öbekler ve diğer sözdizimsel unsurlar arasındaki ilişkilerin sağlanması açısından da eklemeye mekanizması Türkçede birincil derecede öneme sahiptir. Dolayısıyla dizim düzeyinde dilbilgisel bağlantılar ve roller daha çok eklerle belirgin hâle gelmektedir. Ek envanterinde onlarca farklı öge barındıran Türkçenin bu öğelerinden bir kısmı yapım bir kısmı ise çekim özellikleriyle ön plana çıkmakta, bunun yanı

¹ Bu eklemeye, Türkçede *son eklerle* sağlanır. Buna karşın dünya dillerinde çok çeşitli ek türleri vardır: *ön ek* (prefix), *iç ek* (infix), *serpik ek* (circumfix), *bürün ek* (suprafix) vs. (detaylar için bk. Uzun 2006: 36-37; Booij 2007: 26, 36).

sıra hem yapım hem de çekim özelliklerine sahip ekler de yine bu envantere yer almaktadır. Modern Türkçenin güncel görünümünde büyük çoğunluğunun sınırları ve bitiştirilebilecekleri sözcük kategorileri tanımlanmış olan ekler, yapım/çekim ayrımının yanı sıra ad soylu sözcüklere gelen ekler ve fiil soylu sözcüklere gelen ekler olarak temelde iki ana kategoriye ayrılır. Ancak *-sAl* gibi dilde özleştirme faaliyetleri ile kullanım sıklığı ve türetkenliği artan veya *-matik* gibi ekimsi bir görünüm kazanmış bazı eklerin hem ad hem de fiil soylu sözcüklerle bitişebildiği de görülebilmektedir: krş. *eğit-sel ~ yapı-sal; dokun-matik ~ para-matik*. Bunun yanı sıra sesteş bir görünüm arz eden fakat farklı köklerden gelişip farklı işlevleri belirten ekler de mevcuttur: fiillere eklenerek olumsuzluk üst anlamını ifade eden *-mA* ile fiilleri sözdizimi içerisinde adlaştıran ve yer yer kalıplaşmış adlar ortaya çıkaran *-mA* gibi.

Ekler, bitiştirilecekleri sözcüklerde anlam içerikleri bakımından birtakım ön şartlar arayabilirler. Örneğin *+kXr(A)-* eki çoğunlukla yansıma ya da ses ortaya çıkışı ifade eden sözcüklere eklenebilir. Benzer olarak *+mtırak* eki renk veya tat ifade eden adlara eklenebilir. Bunun yanı sıra, birtakım ekler eklenecekleri kök ya da gövdelerde belli seslik özellikler arayabilirler. Örneğin Felemenkçede fiil kök ve gövdelerinden adlar türetmede kullanılan bir son ek durumundaki *-aar*, öncesinde bir *schwa* barındıran titreşimli dil ünsüzlerinden sonra gelebilir: *luist[ə]r 'dinlemek' > luister-aar 'dinleyici'* gibi (Booij 2007: 64). Türkçede de örneğin edilgenlik eki *-l* daha çok son sesi bir ünsüz olan fiillere eklenebilir. Tüm bunların yanı sıra ekler, türetkenlik ve işleklikleri açısından farklılaşabilirler. Öyle ki, özellikle yapım (türetim) söz konusu olduğunda, bir ek aynı kategoriden istisnasız tüm sözcüklere eklenebilirken başka bir yapım eki sadece birkaç sınırlı örnekte ortaya çıkabilir: Daha çok, olumsuzluk ve yoksunluk ifade eden *-sXz* eki potansiyel olarak tüm ad soylu sözcüklerle kullanılabilirken dış organ adlarıyla ilgili araçları ifade eden *-dXrXk* eki sadece *boyunduruk, burunduruk, çiğindirik* gibi bir kısmı yalnızca ağızlarında yaşayan, sık kullanılmayan sözcüklerde bulunur. Bu noktada, türetkenliği etkileyen anlamsal ve yapısal sınırlılıklar söz konusudur (Erdem 2016: 175). Çekim kategorisinde yer alan eklerin ortaya çıkışında ise bu tür sınırlılıklar ve ön şartlar genel itibarıyla yok denecek kadar azdır. Bu ekler, kullanımsal dağılım yönüyle herhangi bir belirgin sınır barındırmazlar ve kullanımları seçimlik değil, zorunludur. Ayrıca sözcük sınıfı değiştirim özellikleri yönüyle de yapım eklerinden ayrılırlar.

1. +IX Eki ve İşlevleri

Eski Türkçede *+lXg* şekliyle yer alan ve tarihsel süreçte ses değişmelerine uygun olarak Batı Türkçesinde ek sonundaki */g/* sesinin düşmesiyle günümüzdeki şekline gelişen *+lX* eki, literatürde adlara gelerek sıfatlar ya da yine adlar oluşturan, kullanım oranı yüksek bir yapım eki olarak tanımlanmıştır (Kononov 1956: 104-105; Gencan 1979: 197-199; Hatiboğlu 1981: 100-102; Underhill 1985: 391-393; Banguoğlu 1990: 191-193; Kornfilt 1997: 445-446; Lewis 2001: 60-61; Göksel ve Kerslake 2005: 60-61; Korkmaz 2009: 53-55, 340; Ergin 2009: 159-160; Eker 2011: 339; Karaağaç 2012: 258-260). Ekin esas işlevi sözdizimsel öbek yapılar içerisinde sıfatlar kurmaktır: *bilgili (insan), şekerli (çay)* gibi. Ancak *tatlı, akıllı, türlü 'yemek adı', sevgili, yazılı, evli* gibi örneklerde olduğu gibi kalıcı ve eklendiği kökle anlam ilgisi zayıflamış, anlamca kısmen ya da tamamen farklılaşmış ve gerek yazılı sözvarlığında gerek zihinsel sözvarlığında ayrıca kodlanması, yer alması gereken oluşumları da ortaya çıkarabilmektedir. Öyle ki, örneğin *sözlü* sözcüğü ele alındığında, birbirinden farklı ve anlamsal ilişkiler bakımından herhangi bir ilgi taşımayan iki farklı kavramı ifade ettiği görülecektir: 1. sözel olarak gerçekleştirilen sınav (örn. *Ahmet sözlüden kalmıştı.*) 2. evlilik düşüncesiyle bir arada bulunan kişilerden her biri (örn. *Dün akşam sözlümlerle sinemada buluştuk.*) 3. şifahi, konuşma yoluyla yapılan (örn. *Arkadaşımı sözlü olarak uyarılmıştı.*) Sözcüğün barındırdığı bu anlamlardan ilkinde, öbek üzerinden eksilmeye

gidilmesine rağmen kökle anlamsal bağın kısmen korunmuş, ikinci anlamda bağ son derece zayıflamıştır. Üçüncü anlamda ise anlamsal bağ korunmaktadır. Ekin ifade aynı kök üzerinde ifade ettiği bu üç farklı anlamsal içerik, dereceli bir geçiş ve anlam ilgisine işaret etmektedir.

Buna karşın ekin türetim sınırları her zaman bu tür belirsizlik barındırmaz ve ek çoğu durumda anlamca şeffaf, çözümlenebilir nitelikte yapılar meydana getirir. Bu yönüyle ekin kalıcı ve sözlükselleşen, ayrıca kodlanması gereken adlar türeten yapım ekinin ziyade bir çekim eki gibi davrandığını belirtmek mümkündür. Dolayısıyla Türkçe konuşurları için bu ekle kurulmuş öbek yapılar ya da sözcük-biçimler analiz edilebilir durumdadır. Ancak bu husus bu çalışmanın konusu değildir ve ayrıca ele alınması gerekmektedir. Zira +IX ekinin gerçekten bir yapım eki mi olduğu yoksa çekim eki niteliği mi taşıdığı konusu da tartışmalıdır ve bu konuda farklı yorumlar/tasnifler yapılagelmiştir. Eklendiği kök ya da gövdenin son ünlüsünün artlık/önlük ve düzlük/yuvarlaklık durumuna (uyumuna) bağlı olarak 4 farklı değişikde (lı, li, lu, lü) görülen ek, somut/soyut fark etmeksizin tüm ad soylu sözcüklere eklenebilme potansiyeline sahiptir ve bu yönüyle bir çekim eki görünümündedir. Zira Ergin (2009: 159), ekin işlevlik derecesinin çekim eklerine yakın olduğunu savunur. Ancak Erdem (2011: 81), ekin tür değişikliği ortaya çıkarmasının ve sözdizimsel bir bilgi içermemesinin, yapım eki yönünü kuvvetlendirdiği görüşündedir. Benzer olarak Gülsevin (2004: 1278-1280), "tür değiştirici ekler" bahsinde "isimlere eklenenler" alt başlığında, +sIz ve +ki ekiyle beraber +II varlık eki tanımlamasıyla eke değinir ve ekin kalıcı sözlüksel unsurlar türetiyor olmasına rağmen daha çok "görev değişimi" ortaya çıkararak sıfat ya da zarf kurduğunu belirtir. Delice de eki "dönüştürücü ekler" ana başlığı altında inceler ve dönüştürücü eklerin kök sözcüğün anlamına etki etmeksizin sadece türünü değiştirdiğini, +IX'nın da isim ve fiilleri kök anlamı etrafında dilbilgisel sözcük türü olarak sığara dönüştürdüğünü ifade eder (2000: 230). Diğer taraftan Baydar (2018), ekin her durumda yapım eki olarak işlev görmediğini, bazen bir "vasıf isim yapan ek" olarak kullanım bulduğunu belirtir. Turan (2007; 2018: 104), sekiz gruba ayırdığı eklerin "sıfatlama eki" başlığında +IX ekine değinir ve bu eki "isim tamlamasını kuran ekler" başlığının "sıfatlama eki" alt başlığı altında değerlendirerek *hastalıklı mizaç* örneğini verir. Üstünova (2018: 130) ekin, +sXz ekinin karşıtı olarak düşünüldüğünü, ancak *acıklı-*acıksız, seçmeli-*seçmesiz, *ıslı-ıssız* gibi örneklerde böyle bir karşıtlığın ortaya çıkmadığını, dolayısıyla tüm adların her iki eki alamayacağını ifade eder.

Ekin işlevleri ve bitiştiği sözcüklere kattığı anlam içerik ve ilgileri, yukarıda künyeleri verilen çalışmalarda tanımlanmış durumdadır. Ancak bu çalışmalarda ekin işlevleri zaman zaman artzaman/eşzaman ayrımı yapılmaksızın ele alınmış, zaman zaman işlevlerden bir kısmı göz ardı edilmiştir. Bu hususta, ekin yaygın işlevlerini anlamsal ve yapısal düzeyde, temel olarak eşzamanlı yaklaşımla ana başlıklar etrafında şu şekilde sıralamak mümkündür:²

1. sahip olma/sahiplik bildirme:

çilekli, farklı, güçlü, kokulu, şekerli...

² Artzamanlı yaklaşımla, sağlanan anlamsal bağlar da göz önünde tutularak, bu işlevlerin farklı eklerden ve yapılardan geliştiğini düşünmek mümkündür. Bu hususta Öner (2004) bazı yer, devlet, hanlık, boy, kabile ve aşiret adları türeten ya da yer adları kurma işleviyle ekin *oğlu* ya da *elilili* yapılarından geliştiğini ve ...+II ...+II yapısında ikilemeler kuran +IX ekinin farklı gelişimler sonucu ortaya çıktığını savunur. Abik (2010) ise...+II ...+II yapısının vurgusal ve anlamsal açılarından sıfat türeten +IX ekinin farklı olduğunu belirtir. Tüm bunlar göz önünde bulundurulduğunda şu hususları belirtmek, ekin işlevlerinin ve gelişiminin daha net olarak ortaya konulması açısından fayda sağlayacaktır: Eski Türkçe döneminde 'hem hem ...' anlamını sağlayan bir ...+II ...+II eki mevcuttur ve bu ek +IXg şeklinden gelişmemiştir. Ancak farklı kökenlerden de gelişmiş olsa, ekin eşzamanlı görünümü ek varlığında tek bir biçim olarak yer almaktadır.

2. **(bir yere/konuma/milllete) aidiyet bildirme:**
Ankaralı, Çinli, güneyli, köylü, Pakistanlı, şehirli...
3. **(bir oluşuma/kuruma/gruba) mensubiyet/bağlılık bildirme:**
Fenerbahçeli, sendikacı, partili, üniversiteli...
4. **ayırıcı öznitelik/özellik bildirme:**
ağlamaklı, dayanıklı, delikanlı, yaşlı, yatılı, yazılı...
5. **sayıca/tarihçe gruplama/birliktelik bildirme:**
binsekizyüzlü (yıllar), ikişerli, on altılı, üçlü...
6. **sosyal/ailevi bağ ve durum bildirme:**
evli, nişanlı, sevgili, sözlü, yavuklu...
7. **yer adı üretme:**
Bozbeyle, Polatlı, Sungurlu...
8. **pekiştirmeli yapı/ikileme kurma:**
derli toplu, irili ufaklı, renkli renkli, yazlı kışlı
9. **soru bildiren yapılar kurma:**
kaçlı, neli, nereli...

Ek, dil özleştirmeleri çalışmaları kapsamında daha da türetken hâle getirilmiş; Arapça ve Farsça bazı eklerin işaretlediği/ifade ettiği işlev ve anlamları sağlamada, ayrıca birtakım Arapça ve Farsça yapıların Türkçeleştirilmesinde kullanılmıştır (Banguoğlu 1990: 192-193; Korkmaz 2009: 55). Bu yönüyle ekin işlekliliğine ve türetkenliğine müdahale edildiği, eke yapay bir işleklilik kazandırıldığı belirtilebilir. Ancak yine de bu durum, tarihî dönemlerdeki ve modern Türkçe varyantlardaki kullanımları göz önüne alındığında, ekin son derece türetken ve işlevsel bir görünüm sunduğu gerçeğini değiştirmez.

2. +IX Ekinin Girdi Kategorisi

Diğer eklerin hemen hemen tamamı gibi girdi kategorisi seçen bir ek durumunda olan +IX' ekinde bu girdi kategorisi ad (AD), çıktı kategorisi ise ilk bakışta ya yine (kalıplaşmış) ad (AD) ya da çoğunlukla gözlemlendiği üzere sıfattır (SF). Dolayısıyla +IX'nun girdi-çıkıtı kategorileri itibarıyla şematik gösterimi ilk etapta aşağıdaki gibidir:

$$[AD]+IX \rightarrow [[AD-IX]_{AD} \mid [AD-IX]_{SF}]$$

Bu yönüyle ek, *kategori (sınıf) değiştirici* bir işleve sahiptir ve çoğunlukla, ad soylu sözcüklerin bir alt kategorisi durumundaki sıfat türünde sözcükler türetir. Ancak *detaylı* örneğinde olduğu gibi, zarf (ZF) işleviyle kullanılan çıktılar da üretebilmektedir: *Bu konuyu detaylı inceleyin.*³ Benzer olarak *Geceli gündüzlü çalışıyordu.* örneğinde de +IX ekini barındıran ikileme bir zarf olarak işlev görmektedir. Dolayısıyla ekin sadece sıfat ya da ad türeten bir ek olmadığı, ayrıca bazı durumlarda -eksilme yoluyla da olsa- sözdiziminde zarf işlevli unsurları türettiği görülmektedir. Bundan hareketle ekin girdi-çıkıtı gösterimi şu şekilde gösterilmelidir:

$$[AD]+IX \rightarrow [[AD-IX]_{AD} \mid [AD-IX]_{ZF} \mid [AD-IX]_{SF}]$$

Ekle ilgili yapılan çalışmaların pek çoğunda ekin sadece adlara geldiği ifade edilmiş ya da hangi ad soyundan sözcüklere gelebileceği ayrıntılı olarak belirtilmemiş, birkaç araştırmacı dışında bu ekin sıfatlara gelebileceği bilgisine yer verilmemiştir (bk. 2. bölümün ilk paragrafı). Öyle ki Deny (2012: 306) "ekin sıfat anlamı olan adlara hiç eklenemeyeceği"nden dahi bahseder. Timurtaş (1990: 166-167) "Sıfat olan bir kelimeye sıfat yapma eki olan «-lü» getirilemez." diyerek GTS'de de ayrı bir madde başı durumundaki *gülünçlü* sözcüğünün "yanlış" olduğunu vurgular

³ Esasında burada bir eksilme söz konusudur. İlgili sözdizimsel kuruluş içerisinde *detaylı* unsurundan sonra *bir şekilde* ya da *olarak* beklenir ancak yüzey yapıya bu unsur yansıtılmamıştır.

ve "Bu sebeple nasıl korkunçlu film, kıskançlı adam, iğrençli yüz demek yanlışsa gülünçlü fıkra, gülünçlü piyes demek de öyle yanlıştır." şeklinde görüşlerini sıralar. Tüm bunlara rağmen, sınırlı da olsa birkaç örnekte ekin sıfatlara gelerek tekrar sıfat türetebildiği ve ortaya çıkan bu sıfatların bir kısmının kalıcılışarak sözlüklerde maddebaşı olarak yer alabildiği gözlemlenmektedir: *acılı, ekşili, büyüklü küçüklü* vs. Bu tür sıfattan sıfat oluşumlarında öge eksilmesinin de söz konusu olduğu örnekler mevcuttur. Örneğin *kırmızılı* gibi (her ne kadar ad olma niteliği taşıyor olsa da⁴) sözdizimsel olarak sıfat görevinde bulunmadığı, yani bir adın niteleyeni konumunda bulunmadığı takdirde, *kırmızı* sıfatına +IX ekinin eklenmesiyle ortaya çıkan yapıda, geri planda bir [çocuk/adam/kadın...] bilgisi kodludur. Bu bilgiyi barındıran ve nitelenen durumundaki baş (ana) unsurun yüzey yapıda eksilmesi sonucunda bilginin içeriği niteleyiciye (*kırmızı*) aktarılmaktadır. Bunun yanı sıra *acılı, ekşili* gibi oluşumlar içerisinde yer alan sıfatlar, nitelik açısından *eski, yeni; ince, kalın* gibi ikili zıtlıkları bulunan, derecelendirilebilen sıfatlar hükmündedir. Bu tür oluşumlarda çoğu durumda kalıcılışmadan, yani sözlüksel unsurların ortaya çıkmasından söz edilemez. Öte yandan *zorlu* gibi bazı örneklerde, ortaya çıkan yeni türetimde eskiye kıyasla anlamca farklılık düşük seviyelerde gerçekleşebilir. Zira *zor* ile *zorlu*, ilgili bağlamlarda (krş. *zor süreç ~ zorlu süreç*) anlam açısından ileri derece farklılaşma barındırmayabilir.

3. +IX Ekinin Sıfatlardaki Genişletilmiş Kullanımı ve Yeni Örnekleri

Ekin sıfatlardan sıfat türetim işlevi, özellikle dijital yazışma ortamlarında son zamanlarda artan kullanım oranlarıyla, belli başlı sözcüklere eklenmesi yoluyla tanıklanmaya başlamıştır. Bu tür kullanımlarda bir sıfat üzerine eklenen +IX eki yine sıfat olarak işlev görmektedir ve bir adın niteleyeni konumunda yer almakta, dolayısıyla sonucu sıfat olan yapılar ortaya çıkarmaktadır: *korkunçlu* (1), *komikli* (2), *ciddili* (3), *tiksinçli* (4), *iğrençli* (5) vs. Ancak ortaya çıkan yeni yapıda anlam, ekin daha önce sıralanan işlevlerine kıyasla kısmen farklılık gösterir. İlk çözümlemede '...ya sahip olma' ya da '... barındırma' anlamı baskın görünse de, ekin eklendiği sözcük kategorisinin sıfat olması nedeniyle bu çözümleme geçersiz kalmaktadır.

(1) *Ne güzel kaç gündür korkunçlu hikaye okuyodum, yemin ediyorum korktumda ha.*

(<https://forum.klanlar.org/index.php?threads/neden-kimse-foruma-girmiyor.16609/>, 10.04.2019)

(2) *Biraz düşündük ve aklımıza ilk adım olarak komikli film izlemek geldi.*

(<https://listelist.com/biraz-da-gulelim-film/>, erişim tarihi: 10.04.2019)

(3) *Gülmeyeyim de ciddili mesaj gibi görünsün çevirmeye çalışsın.*

(<http://tr.bigpoint.com/darkorbit/board/threads/ggs-x2.124647/>, erişim tarihi: 10.04.2019)

(4) *Tiksinçli film önerin beyler.*

(<http://www.incisozluk.com.tr/u/simo-hayha/son-suku/>, erişim tarihi: 11.04.2019)

(5) *İğrençli filmlere merak sarmak.*

(<https://www.uludagsozluk.com/k/i%C4%9Fren%C3%A7li-filmlere-merak-sarmak/>, erişim tarihi: 13.04.2019)

Ekin tanıklanan ilk biçimi olan +IXg da Eski Uygurca metinlerde sıfatların üzerine eklenebilmektedir: *edgünlük, ayıglık, menülük* gibi. Çetin (2016: 56-57), bu kullanımların ortaya

⁴ *Kırmızı* sözcüğünün ve diğer pek çok sıfat görünümündeki sözcüğün sözdiziminde işlev dönüşümü ortaya çıkmadıkça, derin yapıda bir ad olduğunu savunmak mümkündür. Dolayısıyla burada sıfattan ada doğru bir dönüşümün bulunmadığı da belirtilebilir. Benzer olarak *güzel* sözcüğü de bağlamına (yüzey yapıya) göre ad, sıfat ya da zarf işlevlerinde bulunabilir ancak zihinsel sözvarlığında tek kategoride kodludur ya da kategorisizdir.

çıkmasının iki nedeni olabileceğini düşünür: anlamı kuvvetlendirme ve ses uyumu. Ekin Türkiye Türkçesinde benzer durumlarda kullanımında ise her iki etken de söz konusu değildir. Zira *korkunçlu hikaye* gibi bir öbek yapı içerisinde anlamın kuvvetlendirilmesi ya da ses uyumu sonucu ortaya çıkma etkin değildir. Bu iki hususun dışında, 'korkunç unsurlar barındıran hikaye' anlamını sağlamaktadır.

Komik film örneği özelinde, ilgili *film* 'gülünesi, güldürücü' olarak nitelenir. Ancak *komikli film* yapısında aynı nitelermeyi yapmak mümkün olmayabilir. Bunun yerine film komik, gülünç, güldürücü unsurlar içeren bir korku filmi olarak da tanımlanabilir. Diğer bir ifadeyle *komikli, korkunçlu* vb. sözcükbiçimleri, önüne geldikleri adların (olguların, durumların, nesnelerin) komik ya da korkunç olarak nitelendirilebilecek birtakım unsurlar barındırdığı bilgisini taşımaya rağmen tamamen o unsurlar üzerine kurgulandığı/oluştugu ya da genel anlamda o unsurlarla eşleştirilebilecek bir olgu olduğu bilgisini barındırmayabilir.

Öte yandan, kullanım örnekleri göz önünde bulundurulduğunda ekin ifade ettiği anlam, yukarıda verilen 'sahip olma/sahiplik bildirme' şeklinde yorumlanmaya elverişli gibi görünse de, daha detaylı bir anlam şeması çıkarıldığında durumun böyle olmadığı görülecektir. Zira örneğin *şekerli çay* [*şekerli çay*] yapısı [*içerisinde x bulunan Y*] şeklinde bir anlam şemasına sahipken *korkunçlu film* kuruluşu, sıfatların genel özellikleri dolayısıyla bu şemayla [**içerisinde korkunç bulunan film*] analiz edilememekte, daha detaylandırılmış bir anlam şemasına ihtiyaç duymaktadır. Yapı içerisinde yer alan, niteleyici durumundaki +IX ekli ilk unsur, nitelediği adın sahip olduğu unsurların bir özelliğine işaret etmektedir. Dolayısıyla bu tür yapıların anlam şeması [*içerisinde x unsurlar barındıran Y*] şeklinde tasarlanmalıdır. Şemadaki x unsuru bir sıfat olduğu için, anlamsal çözümlenin de buna göre düzenlenmesi, yani anlamsal düzeyde ilgili unsurun bir ismi nitelmesi gerekmektedir.

Korkunç, komik sözcükleri ile karşılaştırıldığında sıfat özelliği daha az baskın durumda olup ad işlevi daha ön planda bulunan *yasak* sözcüğü de +IX ekini alarak benzer anlam içeriklerini ve şemasını sağlayan öbekler kurabilmektedir. Ancak bu kullanımın örneklerinde 'yasaklanmış' anlamı daha belirgindir. Dolayısıyla ek, bitleştirildiği sözcüğe '+lAnmXş' işlevini katarak nitelik bildiren bir sözdizimsel sıfatlaştırıcı görevi görmektedir:

(6) *Adalet Bakanlığı, yasaklı kitaplar ayıbına çözüm bulmak için harekete geçti.*

(<https://www.cnnturk.com/2012/turkiye/01/20/yasakli.kitaplar.icin.harekete.gectiler/645711.0/index.html>, erişim tarihi: 10.04.2019)

(7) *Gümrük vergisi ödeyerek almak isterseniz dahi gümrükte geçmeyen gümrük yasaklı ürünler vardır.*

(<https://grupanda.org/2019/02/gumruk-yasakli-urunler-nelerdir/>, erişim tarihi: 10.04.2019)

Benzer kullanım örneği *pisli (araba)* öbeğinde de gözlemlenmektedir ve bu öbeğe 'pislenmiş' anlam içeriği sağlanmaktadır. Bu tür kullanımlarda +IX ekinin yer almaması (*yasak kitap, yasak ürün, pis araba*) anlam özelliklerinde herhangi bir kayba sebebiyet vermemektedir. *Zor* gibi birtakım sıfatlara +IX ekinin eklenmesiyle ortaya çıkan anlam nüansı da, yukarıda da belirtildiği üzere, belirginlik sunmayabilir. Örneğin *Zorlu bir süreçten geçiyoruz.* ile *Zor bir süreçten geçiyoruz.* kuruluşları arasındaki anlamsal ve gösterimsel fark yok denecek kadar azdır. Dolayısıyla ilgili kuruluşlarda ekin bir anlamsal uzatıcı ya da pekiştirici işleviyle yer aldığını belirtmek mümkündür. Bu yapıların kuruluşunda rol oynayan *yasak, pis, zor* sözcüklerinin zıt anlamlılarıyla kurulacak **serbestli ürün, *temizli araba, *kolaylı süreç* ya da aynı sözcüklerin olumsuzluk işaretleyicisi olan +sXz ile kurulmuş biçimleri **yasaksız ürün, *pissiz araba, *zorsuz süreç* dilbilgisel ve anlamsal açıdan alışlageldik, ilk etapta çözümlenmesi mümkün olan yapılar

değillerdir. Dolayısıyla *yasaklı*, *pisli* ve *zorlu* yapılarının artan kullanıma bağlı olarak bütünleşik halde sözcükte kodlanmış olduğunu ifade etmek mümkündür.

Ekin anlam şeması ve temel işlevleri itibarıyla aynı durum, olumsuz karşılığı olarak tanımlanabilecek +sXz'a da uyarlanabilir: *korkunçsuz film*, *komiksiz video* ve bu kullanımlar arama sorgularında tanıklanabilmektedir (8, 9).

(8) *Hayatımda izlediğim en komiksiz film.*

(<http://songwayfilms.com/firtina-savascilari-fung-wan-ii-2009-turkce-dublaj-film-izle>, erişim tarihi: 15.04.2019)

(9) *Allah rızası için biri bana animasyon korkunçlu film korkunçsuz film dizi falan bişi önerisin.*

(<https://twitter.com/brownstormpoem/status/574561285884506113>, erişim tarihi: 15.04.2019)

Sonuç ve Bulgular

Bu çalışmada, +IX ekinin Türkçede en sık kullanılan, potansiyel olarak ad soylu her sözcüğe bitiştirilebilen türetken ve işlek eklerden biri olduğu vurgulanmış ve ekin sağladığı anlamlar/işlevler bütünleyici bir yaklaşım etrafında sınıflandırılarak örneklendirilmiştir. Ekin yüksek kullanım oranı ve bununla beraber yüksek türetkenlik arz etmesi, çok işlevli ve görevli olması sonucunu beraberinde getirmiş, örneksemelerle yeni sözcük yapılarını ortaya çıkarabilmesine olanak sağlamıştır. Bu örneksemeler ise anlamca şeffaf yapıların zihinde analizi sonucunda farklı anlamlı türetmelere yol açmış, bu anlamlı türetmeler zaman içerisinde yaygınlık kazanmıştır.

Daha önceki çalışmalarda çoğunlukla ekin adlara gelerek sıfat türettiği belirtilmiş olsa da, tanıklanan bazı örneklerle sıfatlarla da bütünleşebildiği ve çok farklı anlam şemalarının beraberinde getirdiği, ayrıca eksiltme yoluyla da olsa sözdiziminde zarf işleviyle yer alan çıktıları oluşturabildiği gözlemlenmiştir. Tüm bunlardan hareketle ekin yapısal ve sözdizimsel roller itibarıyla kuruluş-görev şeması gösterimi aşağıdaki şekilde güncellenmelidir.

$$[AD/SF]+IX \rightarrow [AD/SF-IX]_{AD} \mid [AD/SF-IX]_{SF} \mid [AD/SF-IX]_{ZF}$$

Bunların yanı sıra ekin sağladığı anlamlar ya da anlam ilgileri çeşitlenmiş, *korkunçlu* ve benzeri yapıların kullanımı yaygınlık kazanmaya başlamış, bunlara örneksemelerle *süperli*, *iğrençli* gibi farklı birtakım yapıların da artan oranlarda örnekleri görünür, tanınır ve kullanılır hâle gelmiştir. Sosyal medya ve üçüncü nesil İnternet ortamının özgür ancak denetimsiz yazışma kanallarının sunmuş olduğu imkânlar sonucunda, kullanıcılar bu tür yapıları özümseyip örneksemelerle benzer yapıları ortaya çıkarmakta ve bu yapılar günden güne yaygınlaşmaktadır. Öyle ki, arama sorgularında yıl bazlı sınırlama kullanıldığında, 2000-2010 yılları arasında "korkunçlu film" sorgusu farklı bağlamlarda sadece üç sonuç getirmesine rağmen, aynı 2010-2019 yılları arasında yine farklı bağlamlarda 25 sonuç göstermektedir ve bu sayı günden güne artmaktadır.

Ek, daha önce belirtildiği üzere sadece adlarla değil sıfatlarla da bitiştirilebilmektedir. Dolayısıyla ekin girdi kategorisinde bir varyantlaşma ortaya çıkmış ve anlam içerikleri çoğalmıştır. Bundan hareketle ekin sağladığı anlamlara ilave anlam çeşitlenmeleri eklenmeli ve yeni anlamsal içerik şeması şu şekilde tasarlanmalıdır:

$$[[A_{AD/SF}]+IX]_{SF} + B_{AD} \text{ 'içerisinde A unsurlar bulunan B'}$$

$$[[A_{AD/SF}]+IX]_{SF} + B_{AD} \text{ 'A-İAnmXş B'}$$

Bu yapı/anlam şablonunun farklı dil kullanıcıları tarafından çözümlenip örneksenmesi ve

yaygınlık kazanmasıyla, yakın gelecekte benzer başka sözcüklerin de aynı şablon içerisinde kullanılması öngörülebilmektedir. Bu sebeple, hâlihazırda sıra dışı ya da yanlış olarak tanımlanan birtakım yapılar potansiyel olarak ilgili işlevlerde ve anlamsal rollerde görev alabilir. Bu durum, dil dışı etkenlerin ve kanalların tetiklediği bir dil içi değişimi beraberinde getirebilir.

Summary

Affixation is a process in which bound morphemes (that is to say, affixes) are concatenated with free lexical items to form new lexemes or word-forms. Syntactic relations between words or phrases can be built (inflection) or new meaningful items can be formed (derivation) via affixation. In Turkish and also in other Turkic variants, affixation is the most dominant word-formation method in derivational terms and this characteristic of it has been preserved since the first attested examples of ancient Turkic. Though various affix types, such as prefixes, infixes, circumfixes are present in World's languages, the vast majority of affixes in Turkish are suffixes, in other words, affixes attached to the end of word stems. Turkish and other Turkic languages are rich in derivational suffixes. However, some of those suffixes are productive and used in high rate while some are not productive and can only be found in scattered examples in the lexicon. One of the most productive suffixes in Turkish, as well as in other Turkic variants, is +/X which denotes semantic contents like relation, connection, ownership, place names or possession.

The derivational suffix +/X is mostly used to form adjectives from nouns. However, it is observed that there are some constructions formed with this suffix to a degree, in which the input is an adjective except a noun. Besides, the output may be an adverb like *detaylı* (*incelemek*) '(inspecting) in detail'. Moreover, it is debated whether this suffix is derivational or inflectional since it can be added to almost any noun, regardless of being concrete or abstract, without any restriction. In recent years, some attested examples on the world wide web showed that the concatenation of the suffix is expanded to bare adjectives like *korkunç* 'awful', *komik* 'funny', *iğrenç* 'disgusting' etc which is not familiar, and they present a new semantic scheme. The purpose of the present study is to examine these newly attested employments of the suffix and analyze the patterns in a semantic perspective.

An increasingly using of the suffix on the bare adjective is observed on the blogs, social media or other platforms which offer users to make comments or publish their thought without any restriction. To acquire the examples of the related instances of the suffix, world wide web queries are used on search engines. Later, obtained data are analyzed with respect to their semantics and new schemes are designed.

The suffix +/X in Turkish provides nine different meanings and functions:

1. possession as in *farklı* 'different', *güçlü* 'powerful', *şekerli* 'sugared', *kokulu* 'scented'
2. relation to a group, a place, a nation etc. as in *Ankaralı* a person from Ankara', *Çinli* 'Chinese', *güneyli* southern', *köylü* 'villager; peasant'
3. connection/membership to/of a group, a fraction, a party, an institution etc. as in *Fenerbahçeli* 'fan of Fenerbahçe', *sendikalı* 'union member', *partili* 'party member'
4. indication of a distinctive feature as in *delikanlı* 'young man', *yaşlı* 'elderly', *uzun boylu* 'tall'
5. denoting quantitative or historically grouping as in *binsekizyüzlü* (*yıllar*) '1800s', *ikişerli* 'in doubles', *üçlü* 'tripartite'
6. denoting social/relational status or bond as in *evli* 'married', *nişanlı* 'engaged', *yavuklu*

'fiance(e)'

7. producing place names as in *Bozbeyli, Polatlı, Sungurlu*

8. forming reduplications as in *irili ufaklı* 'large and small', *renkli renkli* 'colorful'

9. forming question forms as in *neli* 'contains what?', *nereli* 'where from?', *kaçtı* 'when was/were X born?'

In addition to these nine meanings/functions a new meaning scheme can be drawn considering the new examples. As the results show, there is an increasingly usage of the suffix on some bare adjectives and the word-forms like *korkunçlu, komikli, ciddili, tiksiniçli, iğrençli* can be found on most social media posts and comments like *korkunçlu film, komikli hikaye, ciddili konu, tiksiniçli film* or *iğrençli film*. Those usage does not denote direct possession, which is the primary function/meaning of the suffix, but provides the semantic scheme like 'A having B elements' as in *korkunçlu film* 'a movie that has scary elements in it' (but it has not to be a scary movie as a whole, when compared to *korkunç film*). Search queries show that, the use of the suffix in this function is scarce between the years 2000-2010, but after 2010 and the following years, there is a significant increase in percentage of the attested examples.

In the present study, all the meanings and functions of the suffix are tried to be evaluated and given under different and distinctive categories. The final input-output classes scheme for the suffix can be designed as below when considering the word classes which the suffix is attached and the final word-forms with the suffix attached.

$$[N/ADJ]+IX \rightarrow [N/ADJ-IX]_N \mid [N/ADJ-IX]_{ADV} \mid [N/ADJ-IX]_{ADJ}$$

As to the latest examples like *korkunçlu, komikli* etc. the newly added semantic scheme can be designed as follows:

$$[[A_{ADJ}]+IX]_{ADJ} + B_N \text{ 'B that contains A elements'}$$

KAYNAKÇA

- ABİK, A. Deniz (2010), “(İsim1 +Li/+Lu) (İsim2 +Li/+Lu) Kuruluşundaki İkilemeler”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi* 17 (2): 1-20.
- BANGUOĞLU, Tahsin (1990), *Türkçenin Grameri* (3. baskı), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- BAYDAR, Turgut (2018), “+II Eki Üzerine”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi/Journal of Turkish World Studies* 18 (2): 535-541.
- BOOIJ, Geert (2007), *The Grammar of Words. An Introduction to Morphology*, Oxford /New York: Oxford University Press.
- ÇETİN, Engin (2016). Eski Uygurca Metinlerde +Ilg, +Iug Ekinin Sıfatlarda Kullanımı. *International Journal of Language Academy* 4, 49-58.
- DELİCE, H. İbrahim (2000), “Türk Dilinde İşlevsel Ek Tasnifi Denemesi”, *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 24: 221-235.
- DENY, Jean (2012), *Türk Dil Bilgisi, Modern Türk Dilbilgisi Çalışmalarının Kapsamlı İlk Örneği*, Çeviren: Ali Ulvi Elöve, Uyarlayan: Ahmet Benzer, İstanbul: Kabalıcı Yayınları.
- EKER, Süer (2011), *Çağdaş Türk Dili* (7. baskı), Ankara: Grafiker Yayınları.
- ERDEM, Mevlüt (2011), “Türkçede Çekim ve Yapım Eklerinin Özellikleri ve Sınırları”, *Bilig* 58: 71-90.
- ERDEM, Mevlüt (2016), “Türkçede Türetkenlik ve Türetkenliği Ölçme Yöntemleri”, *Türkbilig* 32: 169-180.
- ERGİN, Muharrem (2009), *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Bayrak Basım/Yayım/Tanıtım.
- GENCAN, Tahir Nejat (1979), *Dilbilgisi* (4. baskı), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- GÖKSEL, Aslı. ve KERSLAKE, Celia (2005), *Turkish: A Comprehensive Grammar*, London/New York: Routledge.
- GÜLSEVİN, Gürer (2004), “Türkçede Sıra Dışı Ekler ve Eklerin Tasnif-Tanımlanma Sorunu Üzerine”, *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 1267-1283.
- HATİBOĞLU, Vecihe (1981), *Türkçenin Ekleri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- JOHANSON, Lars (2004), “Güney Sibiry Türk Dillerinde Adlar ve Sıfatlar [Nouns and Adjectives in South Siberian Turkic Languages] (Çev. Sema Aslan Demir)”, *bilig: Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* 29: 1-27.
- KARAAĞAÇ, Günay (2012), *Türkçenin Dil Bilgisi*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- KONONOV, Andrey Nikolayeviç (1956), *Grammatika Sovremennogo Turetskogo Literaturnogo Yazıka*, Moskva/Leningrad: İzdatel'stvo AN SSSR.
- KORKMAZ, Zeynep (2009), *Türkiye Türkçesi Grameri: Şekil Bilgisi* (3. baskı), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KORNFİLT, Jaklin (1997), *Turkish*, London/New York: Routledge.
- LEWIS, Geoffrey (2001), *Turkish Grammar* (2. baskı), Oxford: Oxford University Press.
- ÖNLER, Zafer (2004), “Türkçede +IX (+lı/+li, +lu/+lü) Eki”, *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri*, 20-26 Eylül 2004, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 2003-2208.
- TİMURTAŞ, Faruk Kadri (1990), *Türkçemiz ve Uydurmacılık*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- TURAN, Zikri (2007), “Türkçenin Yapım ve Çekim Düzeninde Yer Alan Eklerin Sınıflandırılması Nasıl Olmalıdır?”, *4. Uluslar Arası Türk Dili Kurultayı'nda sunulan bildiri*, 25-29 Eylül 2000, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 1835-1844.
- TURAN, Zikri (2018), “Türk Dilinin Eklerini Sınıflandırmanın Esasları”, *Türkbilig* 35: 97-110.
- UNDERHİLL, Robert (1985), *Turkish Grammar* (4. baskı), Cambridge/Massachusetts/London: The MIT Press.
- UZUN, Nadir Engin (2006), *Biçimbilim Temel Kavramlar*, İstanbul: Papatya Yayınları.
- ÜSTÜNOVA, Kerime (2018), *Türkiye Türkçesi Ad İşletimi (Biçim Bilgisi)* (3. baskı), Bursa: Sentez Yayıncılık.